

Delacions, odi, admiració i tortura. Experiències vitals d'un seguidor del "rabí" Miquel Vives. El procés inquisitorial de Dionís Montcada¹

JACOB MOMPÓ NAVARRO
UNIVERSITAT CATÒLICA DE VALÈNCIA

Recibido: 8 de septiembre de 2021

Aceptado: 23 de septiembre de 2021

Abstract: After the violent assaults on the Jewish quarters in 1391 and the mass conversions that followed, the Valencian converts had become integrated into the mainstream of society. The establishment of the Inquisition became a formidable mechanism for reinforcing the state machinery of the Catholic kings. It was created under the pretext of solving the conversion problem, although, as far as the Valencian case was concerned, this problem did not exist. In this work we review the life experiences of Dionís Montcada, a descendant of converts, enlightened by the wisdom of Miquel Vives and judged, tortured and sentenced by the Inquisition Court of Valencia in 1500.

Key Words: Inquisition, Valencia, torture, conversos, Judaism.

Resum: Després dels assalts violents a les jueries de 1391 i les conversions massives que s'hi produïren, els conversos valencians s'havien integrat al si de la societat. L'establiment de la Inquisició esdevingué un mecanisme formidable per reforçar la maquinària estatal del reis catòlics, però creat amb el pretext de solucionar el problema convers, un problema que, almenys pel que fa al cas valencià, no existia. En aquest treball repassem les experiències vitals de Dionís Montcada, descendent de conversos, enlluernat per la saviesa de Miquel Vives i jutjat, torturat i sentenciat pel Tribunal de la Inquisició de València l'any 1500.

Paraules clau: Inquisició, València, tortura, conversos, Judaisme.

¹ Conservat a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, secció Inquisició, lligall. 5211, expedient 19.

Introducció

Després de l'onada violenta que culminà amb els assalts a les jueuries de 1391, les conversions massives subsegüents no solucionaren cap problema. La minoria de conversos continuà provocant el recel de la població, que considerava fingides aquelles conversions. Així mateix, entre jueus i conversos, la relació que s'hi establí no sempre fou de germanor. Per a Kamen, és possible que, poc després de les conversions massives de finals del segle XIV, els jueus contemplaren els conversos com a germans, convertits a la força; però un segle després, l'escenari era diferent: per alguns jueus que no s'havien convertit, molts dels conversos eren renegats. Fins i tot trobem jueus col·laborant amb el tribunal de la Inquisició en els seus moments inicials (Kamen 2004, p. 24). Les conversions, doncs, no apaivagaren la intolerància; els conversos, igual que els jueus en períodes anteriors —i posteriors—, seguiren estant sota sospita. I, a sobre ara, al “problema jueu,” s'hi afegia el “problema convers.” Per al “problema jueu” s'adoptà una mesura dràstica: l'expulsió definitiva de 1492; per a solucionar l'assumpte dels “falsos conversos,” se n'elegí una altra, més lenta, però sistemàtica i implacable: l'establiment de la Inquisició moderna.

Així doncs, l'1 de novembre de 1478, el pontífex Sixt IV segellava el breu que atorgava als monarques hispànics la potestat de nomenar inquisidors a Castella. Els reis adaptaren aquell breu pontifici als seus interessos particulars i en 1481 nomenaren inquisidors, també, en els territoris de la Corona d'Aragó. L'ampliació jurisdiccional de l'aparell inquisitorial obligà el Papat a negar als reis aquesta facultat, per bé que, poc després, en febrer de 1482, Sixt IV cedia a les pressions de la Monarquia Hispànica (García Cárcel 1976: 41-43).

L'engranatge inquisitorial començava a funcionar en una València que s'apressava a engalanar-se davant la imminent entrada dels reis a la ciutat, amb motiu de la qual s'hi prepararen unes festes sumptuoses com les que descriu el *Llibre de Memòries de la ciutat de València* (Escartí & Ribera 2019: 298-299).

Ara bé, poc abans de l'arribada dels inquisidors moderns al regne de València, els conversos, descendents d'aquells jueus que veieren esfondrar-se el seu món durant la destrucció de 1391, semblaven haver-se integrat al si de la societat valenciana (Cruselles, J. M.; Cruselles, E. & Bordes 2015, pp. 27-28). Amb tot, no disposem de mitjans objectius per concloure amb certesa quantes conversions foren sinceres i quantes foren simulades. El que sí que està clar és que, fins i tot aquells conversos que, efectivament, es consideraren completament cristians

—que no eren pocs— esdevingueren el blanc de nombrosos processos inquisitorials.

És clar que alguns conversos mantenien els seus costums, també les seues creences, però la clandestinitat amb què ho feien permetia una relativa calma social, tot i que bona part de la societat seguia conservant un cert recel envers la figura del convers. Aquella tímida calma es va veure interrompuda l'any 1481, quan els inquisidors Francesc de Gualbes i Joan Orts ocupaven el seu lloc al capdavant del Tribunal de la Inquisició de València i començaren a presidir les actuacions inquisitorials.

Una de les eines més efectives de què disposà la Inquisició durant les seues primeres actuacions foren els edictes de gràcia, que resultaren ser un instrument eficaç per a inventariar tots aquells susceptibles d'ésser heretges. La tasca devia ser complicada, ja que la major part dels conversos valencians, com hem dit, s'havien diluït entre els seus veïns. La integració, per tant, obstaculitzava qualsevol tasca destinada a destapar determinades accions —o costums— considerades herètiques. Perquè, certament, llevat d'alguns casos de conversos que encara mantenien el sentiment religiós i l'observança jueva, o alguns que desitjaven fugir de la jurisdicció inquisitorial per poder convertir-se al judaisme, molts altres només conservaven traces de costums culturals heretades dels seus ancestres. La publicació d'edictes durant els primers anys de la institució aconseguí exitosament la identificació de conversos amb l'ajut inicial dels mateixos conversos que acudien a declarar (Bordes 2012, pp. 645-646).

Tant les llistes dels susceptibles d'ésser jutjats que aportaven els edictes, com actuacions posteriors, com ara la confecció del Cens Inquisitorial de 1506, són una mostra que els objectius de la instauració de la Inquisició no només eren religiosos, no només es perseguia l'extirpació d'aquells que atemptaven contra la fe cristiana ni, per tant, l'objectiu primer no va ser l'assimilació del col·lectiu dels conversos —que, almenys en el cas valencià, ja s'hi havia pràcticament assimilat—, sinó que s'identificà, s'assenyalà, el grup social dels conversos i contra ells es prosseguí de manera implacable durant les dècades posteriors fins a la seua desaparició. En el fons, el més important no eren les creences d'aquella gent, al cap i a la fi la majoria es mostraven públicament —i molts, també, de cor— com a vertaders creients cristians, sinó l'eliminació d'un grup social.

Així doncs, la promulgació del primer edicte de gràcia valencià, però sobretot els edictes subsegüents, provocaren un reguitzell de

confessions de conversos, que, confessant els seus errors, confiaven d'obtenir la indulgència del Tribunal. Molts dipositaven les esperances en aquesta reconciliació, pensant que es deslliurarien de la persecució inquisitorial. Però els interrogatoris continuaren, i a molts d'aquells reconciliats se'ls tornà a jutjar, bé per una nova confessió seua en temps de gràcia, bé per la delació d'algun conegut; o, també, perquè el seu nom havia aparegut d'alguna manera en el decurs del procés contra un tercer. I a molts d'aquells reconciliats en un edicte i processats posteriorment se'ls declarà heretges pertinaces, i en nombroses ocasions foren condemnats a la pena reservada als heretges: la foguera.

El cas que ací ens ocupa, el del convers Dionís Montcada, és una mostra de l'efectivitat dels interrogatoris creuats entre distints processos contra conversos. Montcada va caure al parany de la Inquisició pels contactes que mantingué amb Miquel Vives, cosí germà del filòsof humanista Lluís Vives, acusat de judaïtzar i difondre les seues creences entre els conversos a la sinagoga que el Tribunal descobrí a sa casa l'any 1500. Dionís, com molts altres conversos, es veié involucrat en les delacions dels nombrosos testimonis que sorgiren arran dels diferents processos incoats contra el nucli criptojueu dels Vives, i fou víctima de l'admiració que sentia per la saviesa de Miquel Vives.

El procés contra Dionís Montcada

L'expedient que conserva el procés que la Inquisició obrí contra Dionís Montcada ens ha arribat incomplet, per bé que amb la informació suficient com per traçar-ne un itinerari més o menys acurat quant a les actuacions que se'n seguiren. La pèrdua d'informació ha afectat el primer interrogatori que ha sobreviscut al pas del temps. Ara bé, la resta del procés ens permet identificar l'autor de les confessions que recull aquell primer document amb Miquel Vives. Aquest, cosí de l'humanista Joan Lluís Vives (llurs pares eren germans), passà a la història com el propietari de la sinagoga secreta descoberta a València l'any 1500.² El procés contra Montcada, doncs, és fruit de les investigacions que el Sant Ofici efectuà per aquelles dates arran la descoberta de dita sinagoga.

En aquells moments, Miquel vivia, junt amb els seus pares, Salvador Vives i Castellana Guioret, al carrer del Forn dels Argenters. Allà s'hi

² Vegeu, sobre la persecució inquisitorial als Vives, l'obra de A. Garcia (1987); i, també la de J. Ventura (1978, pp. 163-200). El cas concret de la descoberta de la Sinagoga a casa d'en Miquel Vives, a Garcia (1987, pp. 83-121) i a Ventura (1978, pp. 173-182).

reunia un grup de conversos valencians a qui Miquel Vives instruïa en la llei de Moisès. Quan el sant Ofici encausà la família de Miquel Vives, molts d'aquells assistents aparegueren entre les delacions que s'efectuaren i foren, igualment, perseguits, jutjats i sentenciats per la Inquisició. Alguns, però, aconseguiren escapar lluny de la jurisdicció inquisitorial (Barrio 2006-2008), un desig que també tenia Vives, que segons alguns testimonis desitjava anar al nord d'Àfrica i convertir-se al judaisme.

En el procés contra Dionís Montcada, no es fa referència, però, a cap sinagoga. Els testimonis s'hi refereixen com a escola de jueus, on Vives alliçonava aquells que hi acudien a escoltar les seues lectures bíbliques. En qualsevol cas, la Inquisició de València afirmà que el que hi va descobrir fou, certament, una sinagoga. En aquest sentit, vegeu la descripció de la troballa en una carta que envià el fiscal de València als inquisidors de Barcelona, recopilada per Pere Miquel Carbonell pocs anys després al si d'uns opuscles editats posteriorment per Bofarull:

en este Sancto Officio teniamos vestigio como en una casa de un converso d'esta ciudat, llamado Miquel Vives, todos los sabados se encendían gran multitud de candelas y lumbres y havía más de medio anyo sabíamos lo continuavan. E sus reverencias, visto esto, aunque havía información que de los sábados a otros días hazían grande diferencia en los guardar, proveyeron que se procediesse a capción de los de la casa; y que un viernes a la noche fuésemos por los fallar con el furto en la mano. E assý, por estar el aguazil doliente y viejo, el hermano Martín Ximenes y Joan Perez e yo, que con los sennores Inquisidores solos specialmente el caso sabiamos, y otros dos que nos acompañavan, después de anohecido, que vimos de una parte la luminaria, fuemos dissimuladamente a la puerta de la casa por ver si estava abierta; y hallámosla cerrada [...] Nosotros, visto que los de la casa si lo dexavamos podían haver sentimiento de nosotros, e que nunca más los tomaríamos de aquella manera, encomendándonos a nostro Sennor y al benaventurado padre prior delliberamos de dar con la puerta en tierra si pudiessemos y sobir de salto y sperar qualquiera afruenta que viniesse. Y assý fue fecho que todos los cinco que éramos nos juntamos y comensamos en plentar y apretar con la puerta de tal manera que, aunque la puerta era en grande manera fuerte, las fuerzas nostras con el fervor de Dios tanto crecieron que dimos con las puertas en suelo [...] y entrados dentro, hallaron en la dicha cámara, la qual estava muy bien ataviada, las cosas siguientes: Primeramente tres lamparas grandes encendidas. Ítem en medio de la cámara colgado un candelero o candil de latón en que ardían ocho mechas con aceyte. Ítem

a la una parte de la dicha camera estava una mesa cubierta con una alcatifa muy rica y a los quatro cantones de la mesa y en medio de una parte y otra seys candelas de cera a forma de velas [...] Ítem a la parte principal de la mesa estavan tres grahones y en el primero estava una biblia uberta, en el segundo estava el Talmut, e en el tercero estava una caxeta mediana de huesso muy rica donde estava la Torà cubierta de brocado y de otras muchas joyas. Ítem estavan en la mesma tabla unos nueve o dies libros pequenyos en que en cada uno d'ellos estavan scriptas diversas oraciones judaycas y la forma de las cerimonias y los tiempos en que se han de dezir y hazer [...] En fin, que por no ser mas prolixo hos fago saber que se fallaron todos los aparejos que una Synagoga en tiempo de la prosperidat de la ley vieja podía tener (Bofarull 1865, vol. 2, pp. 160-163).³

L'episodi degué commocionar la ciutat de València. Si més no, quan la gent se n'assabentà, les proximitats de la casa de Vives s'ompliren de curiosos que, durant els dies posteriors, intentaven veure què hi havia. Per tal d'evitar mirades curioses, les autoritats ordenaren que es tapiaren les finestres i les portes de la casa. Posteriorment, es procedí a l'enderrocament de l'edifici i, al solar, s'hi projectà la plaça de la Creu Nova, on Pere Comte construí la creu que engalanava la nova plaça (Ventura 1978, p. 179).⁴

La troballa de la sinagoga i l'arrest de Miquel Vives propicià que, en les seues declaracions, condicionades pel turment, acabàs delatant gran part dels assistents a les seues reunions clandestines.⁵ Pel que fa al cas de Dionís Montcada, els inquisidors preguntaren a Vives per la lectura d'uns capítols bíblics que es llegiren durant una reunió a casa d'en Francesc Coscolla. En aquella reunió, també hi eren Montreal, Baltasar Valeriola i l'acusat, Dionís Montcada. En aquell interrogatori inicial, els inquisidors s'interessaren pel contingut del llibre d'Isaïes. Vives afirmà que ell mateix havia llegit els capítols trenta-tres i trenta-

³ Una transcripció completa d'aquesta carta editada per Bofarull a Ventura (1978, pp. 174-177).

⁴ Anys després, el *Llibre de memòries de la ciutat de València* encara recollia la troballa d'aquella sinagoga secreta, per bé que situaria els fets un any abans, en 1499: "Divendres, a 21 de mars, dit any, per los reverents senyors inquisidors, fon trobada en la cassa de na Vives un[a] sinagoga; la qual Vives havia nom na Castellana, e son fill, Miquel Vives, los quals los cremaren vius" (Escartí & Ribera 2019, p. 314).

⁵ Vegeu, a tall d'exemple, part dels conversos delatats per Miquel Vives i sa mare, Castellana, a partir del procés contra una altra conversa, Elionor Francesc (Angelino Pardo 2019-2020).

quatre “o per allí, que no·l recorda,”⁶ però sabia, efectivament, que es tractava del llibre d’Isaïes i que els capítols que llegí parlaven d’una destrucció que estava per venir sobre la terra d’Edom. Ell mateix explicà als assistents que aquella destrucció ocorreria abans no vingués el messies “e que aquesta gent de Edom heren los de la terra de Roma e de Alemanya,” en una mena de profecia que vaticinava la destrucció de l’Església i de l’imperi Romano-Germànic (p.1).

Els inquisidors preguntaren també pel capítol del Gènesi en què Jacob digué als seus fills “No serà tolt ni llevat lo cetre de Judà, ni lo duch de la sua cuxa, no fins a que vinga aquell que les gentes speran.”⁷ Montreal, que va pronunciar aquest versicle en llatí, tal com l’havia après, va demanar a Miquel Vives que li expliqués el significat d’aquelles paraules. El confessant li respongué “que la verga era flagell, e que la cuxa volia dir l’aximent, e que no serà llevat tot açò de Judà fins que vingués lo mesies” (pp. 1-2).

En la següent pregunta, els inquisidors s’interessaren per l’interés que mostrava l’auditori a qui s’adreçava Vives, si paraven atenció a les seues paraules, “o si algú dormia.” Més avall veurem que l’acusat en aquest procés, Dionís Montcada, explicà al Tribunal que, certament, en aquella sessió s’adormí. Per contra, Miquel Vives afirmava que tots tenien “bones orelles.” A més, pel que fa al nivell de comprensió dels capítols bíblics, a parer del confessant, Baltasar Valeriola i Dionís Montcada entenien millor l’essència de les lectures, més que no la resta (p. 2).

Aquella vetlada literària nocturna en què una colla de conversos es reunia per llegir i comentar textos bíblics de l’Antic Testament és el detonant que encengué la metxa d’aquest procés que es ventilà l’any 1500 al Palau Real de València. Bé, certament, la causa primera —tot i que indirecta— fou la descoberta de la sinagoga de Vives, fet arran del qual es generà, com hem esmentat adés, una sèrie de detencions i judicis contra els conversos del nucli de familiars i coneguts de Miquel Vives. Però per al que afectava Montcada, aquella reunió en què ell mateix hi assistí fou la causa de la incoació del seu procés. Els diferents testimonis, d’una manera o d’una altra, fan referència als assistents d’aquella tertúlia literària. Però tres seran els personatges principals al voltant dels quals girarà tot el procés. D’una banda, el protagonista

⁶ Recordava perfectament Vives. El llibre d’Isaïes tracta, efectivament, de la profètica destrucció d’Edom al capítol 34 (Is 34, 5-17)

⁷ Gn 49, 10. “No·s tolrà vergua de Judà, no lo duch de les sues cuxes entrò que vinga aquell qui deu ésser tramés” (BNF Esp. 5, f. 29v).

principal, l'acusat, Dionís Montcada, canvista que tenia taula a la Llotja Vella; de l'altra, Baltasar Valeriola, que exercia la mateixa professió que l'anterior; finalment, Miquel Vives, de qui s'afirma en la documentació que tenia "escola de jueus" i alguns testimonis el defineixen com un visionari, un home carismàtic, molt savi, capaç, fins i tot, d'escriure la Bíblia de memòria. L'acusat, per contra, intentarà, inútilment, demostrar que aquell rabí, en realitat, no era més que un orat que s'havia trastornat.

Dionís Montcada, en la seua confessió,⁸ explicà com va conèixer Miquel Vives i com s'interessà pels seus ensenyaments. Segons Montcada, després d'un soterrar que se celebrà a l'església de Santa Caterina, de camí a casa es detingué a la taula de canvi de Baltasar Valeriola. Tots dos conversaren sobre el sermó que acabaven d'escoltar a l'esmentat soterrar. A Montcada li resultà interessant un passatge de l'encarregat de l'homilia en què explicava el misteri de la Trinitat. En realitat intentava convèncer l'auditori que no calia conèixer-lo, que ningú no havia de debatre mai sobre el misteri de la Trinitat, ni tan sols intentar entendre'l, sinó únicament creure-hi (p. 3).

Baltasar Valeriola, atés l'interés que mostrava Montcada per les sagrades escriptures, li explicà que tenia un amic que en sabia molt, i que, si l'escoltàs, "oyríau moltes altres coses, les quals ab la santa scriptura vos faria conèixer" (p. 3). Dionís, encuriós, s'hi interessà. Baltassar, llavors, li confessà que aquell amic de qui parlava era Miquel Vives. Incrèdul, Dionís preguntà: "Com és possible que ell sàpia tant com vós dieu? Perquè yo may he vist [que] sia anat a París, ni menys en Bolunya ni en Leyda per a que tant hagués a saber" (p. 3). Dionís dubtava d'aquelles paraules, més encara perquè coneixia Vives i sa mare, amb qui, com veurem més avall, mantenia una manifesta enemistat. Però Valeriola li explicà que no se'n meravellàs; l'explicació era senzilla: aquell home feia més de deu anys que, post el sol, no eixia mai de casa; tot aquell temps l'invertia llegint. Montcada es mostrà interessat i confirmà a Valeriola que, gustosament, aniria alguna nit a aquelles tertúlies literàries (p. 3).

Valeriola degué comentar-li a Vives l'interès de Montcada d'assistir a les lectures; si més no, dos dies més tard, a la taula de Valeriola conversaven els tres sobre el tema. En aquella xarrada, Valeriola demanava a Vives que havien de quedar una nit per reunir-se tots. Però

⁸ La pèrdua del primer foli de l'expedient impedeix conèixer la data d'aquestes dues primeres declaracions que s'hi conserven, però saben que, almenys la de Dionís, es va produir abans del 13 d'abril de 1500.

Vives es mostrava preocupat i li respongué: “No sabeu que tinc molt a fer en lo procés de mon cunyat?.” El cunyat de Vives devia estar immers en un plet amb la justícia seglar, i en aquest punt entrava en joc el paper que hi havia de jugar Dionís de Montcada. Vives li demanà “que per amor mia pregueu a Bernaldo Çabata, qu-és judge en lo plet ensemps ab altres, que-m despatxen prest” (p. 4). Montcada coneixia el jutge Sabata, i poc després li demanà de ventilar amb agilitat el procés de Vives. El jutge li va explicar “que encara no hi havia cosa ninguna per so que res que a ell tocàs; e de justícia fos que ho despacharia lo més prest que pogués.”

Pocs dies després, de nou a la Llotja, Valeriola digué a Dionís: “aquesta nit plou. Seria bo que oýssem a Miquel Vives.” Montcada volia anar-hi, però demanava que també hi acudissen Coscolla i, sobre-tot, Montreal, perquè aquest darrer, segons Dionís, sabia llatí. Valeriola dubtava que, en aquelles condicions, Vives acceptàs d’anar-hi, perquè “Coscolla hi Monreal són grans senyors y aquest Vives enpequir s’à y no oyrem res de bo.” Així doncs, Valeriola temia que Vives no volgués comentar els passatges bíblics davant d’aquells senyors de condició social més elevada. Tot i els dubtes de Baltasar, la reunió se celebrà; i, reunits, Baltasar demanà a Vives que llegís “aquell capítol de la maledicció.” En la seua confessió, Montcada afirmava no haver entés res; per aquest motiu digué a Montreal, que havia estudiat i sabia llatí, que “havia de demanar alguna primor [...] «demanau-li alguna coseta.» Y axí, Monreal li demanà no sé quines paraules.” Segons Montcada, quan Vives llegí d’aquella Bíblia el passatge que li demanava Montreal, exclamà “no està bé en aquesta Bíblia, que falsa és. E axí se tancà la Bíblia y anaren-se’n lo Miquel Vives y Valeriola. E nosaltres lo tinguérem per hun horat” (pp. 5-6).

El 13 d’abril de 1500, després que Montcada ratificàs la seua declaració anterior, el fiscal presentà la seua acusació. El fiscal, tal com era habitual en els casos contra judaïtzants, iniciava el seu escrit incidint en la procedència jueva del llinatge de Dionís. Afegia que, per la seua devoció, conversava amb heretges amb la intenció d’aprendre’n més. Igualment, l’acusava d’una afirmació gravíssima, això és, que cap convers no podia aconseguir la salvació si no matava un cristià; per aquest motiu, Moisès matà l’egipci.⁹ Greu també era, per al fiscal, que Montcada mantingués intacta l’esperança messiànica, i que creiés fermament en la vinguda del messies, fet que, a parer de Dionís, encara no s’havia produït.

⁹ Ex. 2, 12.

Dionís, responnent a l'acusació, explicà que, efectivament, era convers i, per tant, sospitava que provenia de llinatge de jueus. Ara bé, ell mai no havia conegut cap ascendent seu que fos jueu. Quant a l'acusació de conversar amb heretges, explicà que moltes vegades havia parlat amb Baltasar Valeriola i amb Miquel Vives. Aquest darrer li parlava de les antigues grandeses del poble jueu i dels miracles que Déu havia per ells:

de les coses grans que havien hagut los jueus e dels grans miracles que nostre senyor havia fet per los jueus; les quals coses, per ell, confessant, no saber-les ni haver-les oït mai, prenia ell, confessant, gran plaer de oyr-les (p. 13).

A Montcada devien semblar-li sorprenents les històries que Vives els narrava, amb un tot de personatges èpics, batalles bíbliques, plagues i miracles, però mantenia, ferm, que seguia sentint-se cristià de cor. En canvi, Vives sí que creia devotament en la llei de Moisés. De fet, quan Dionís li preguntà el motiu de no abraçar plenament aquella llei que tant amava, Vives li explicà: "Hara ve una nau de Nàpols y anar é ab ella. Voleu venir?". El motiu, doncs, estava clar: a València no podia tornar al si de la religió dels seus antecessors sense pagar-ne les conseqüències. Per això sembla, doncs, que tenia pensat fugir a Nàpols. Montcada agrai l'oferiment, però li contestà que, de moment, no hi aniria, per bé que ho faria quan ho creiés oportú. A poc a poc, el que Montcada intentava presentar com uns encontres casuais per escoltar les paraules d'un savi, es convertí en un afer més greu. Perquè estava considerat gravíssim només insinuar la voluntat d'abandonar els territoris jurisdiccionals de la Inquisició per intentar, lliurement, convertir-se en jueu.

Quant a l'afirmació del fiscal segons la qual Dionís havia posat de manifest la necessitat de matar un cristià per salvar l'ànima, Montcada explicà l'episodi durant el qual s'afirmaren aquelles paraules. Fou un matí, a la Llotja. Dionís havia decidit de visitar la taula de canvi de Baltasar Valeriola. Sembla que aquell era un dia de molta feina, i Baltasar tenia la taula plena de cristians que volien accedir als seus serveis de canvista. Llavors, Dionís s'adonà que Valeriola estafava els clients canviant les peces del pes. Dionís li preguntà si no tenia vergonya d'estafar els clients. Valeriola li respongué que robar als cristians era el mínim que podia fer, que si estigués al seu abast, els mataria tots "dient-li que Moysés, perquè no volgué matar lo egipcià, nostre Senyor no volgué que fos sant; y après, per ser sant, lo matà" (p. 15).

Dies després, animat per aquella conversa, Montcada preguntà a Vives si, en cas que un convers matàs un cristià, això comportaria algun mèrit per a la salvació de la seua ànima. Vives, però, contrari a l'opinió de Valeriola, respongué "que no, perquè nostre Senyor diu «qui mata, que muyra»; y Déu, qui ha creada la creatura, la ha de matar." Baltasar, llavors, va comprendre que la violència no era el camí, sobretot perquè així ho creia Vives, de qui Valeriola pensava que la seua saviesa era tan gran que, si per algun cas es perdia la Bíblia, ell seria capaç de tornar-la a escriure de memòria (p. 15). Amb tot, de les lliçons que aprengué amb Miquel Vives, Montcada va comprendre que algun dia "los jueus havien de ser los més prosperats hòmens del món, e que sens mengar havien a viure" (p. 15).

L'expedient conserva un extens memorial dels testimonis *objectes* de Dionís Montcada. Es tracta de la llista d'aquells que declararen a favor de Dionís, al costat dels números dels capítols a què havien de respondre. Entre aquella llista, trobem Francina Melosa, que vivia al carrer de l'Hostal de la Mar; Úrsula Salvada, resident a casa d'en Serrano, al Vall; Gràcia, esposa d'en Garcia Venaç; Gràcia, donzella, filla de Francesc Mas, a l'Hostal de la Mar; Joan Cotilles, velar, de Russafa; Alfonso de Blanes i Joan Ballester, que habitaven al carrer del Forn de l'Argenter; Bernat de Cruïlla i la seua dona, Isabel, al carrer de la Mar; Galcerà Omestar, teixidor de vels al taller de Jaumot Almenara, situat al carrer Nou de Sant Pere Apòstol; Elionor, muller de Gabriel de la Rosa, resident a la Xerea; Aldonça, muller de Francí Alemany; Gabriel de la Rosa; Francesc Castellar, torcedor de seda, que vivia al cantó del carrer del Paradís; Jaume Colom, mestre en Medicina, que vivia a Sant Martí; Maria, criada de micer Ximén Peres de Figuerola, prop de la Selleria; Llorenç Torroja, que treballava de notari a Sant Jordi; Miquel Marí, també notari, al carrer dels Pescadors o a casa de Martí Rosell; Lluís Torregrossa, mercader, veí del carrer dels Castellans; Joanot Esparça, al Tossal; Johan Sanchis, seder que treballava a casa d'en Ballester i vivia a l'Hostal de la Nau; mestre Francí, pintor, al carrer de Sant Vicent; Miquel de Torrella, al costat de Santa Fe; Margalida, muller de Pere Nadal, al Forn de l'Argenter; Maria, muller del paraire Miquel Ferrandis, residents al carrer on estava el bany de la Moreria; Maria, muller del paraire Mateu, i Margalida, que vivia a les espatlles de Lluís Vives Major (pp. 17-20).

El següent document, fragmentari, conté un escrit de Miquel Cavila, advocat procurador de Dionís, que responia als diferents capítols de la denúncia del delator. Gràcies a aquest document sabem que Dionís

Montcada, ara feia prop de quinze anys, partí de la ciutat de València, essent d'edat de dotze anys, “ab hun balaner d'en Ça Fortesa” rumb a Mallorca. Anava acompanyat pel seu oncle Dionís Rosell, en la casa del qual degué residir tres anys, poc dalt o baix, fins que tornà a València, a l'edat de quinze anys (p. 21).

El propòsit de demostrar aquella absència temporal de la ciutat de València era invalidar un testimoni que l'acusava de dejunar el dejuni del Perdó (p. 22). Per a Cavila, aquell testimoni s'havia de rebutjar, atès que, segons el testimoni mateix, no va estar tot el dia amb Dionís, condició indispensable per donar fe que aquell no havia menjat res en tot el dia. Però, sobretot, perquè aquell testimoni anònim afirmava haver sentit dir a Dionís que havia dejunat a València, quan Montcada tenia tretze o catorze anys, moment en què, tal com s'havia dit més amunt, Dionís es trobava a Mallorca. A més, segons el procurador de Montcada, no era versemblant que Dionís, havent declarat que, alligonat per Vives, havia arribat a creure que la llei dels jueus era verdadera, no hagués declarat un afer tan insignificant —comparat amb el que ja havia declarat— com era un dejuni puntual el dia del Perdó.

Segons aquest delator, Dionís li havia demanat si tenia alguna manera de passar la mar sense perill. Segons Cavila, “no és versemblant que lo dit Dionís Montcada çelàs ne callàs les damunt dites coses tan mínimes e que no toquen ne-sguarden a ell, havent confessat tantes coses de si mateix” (p. 24). A més, amb els testimonis dels altres assistents a les sessions de lectures bíbliques, podia provar-se la falsedat del testimoni; com, també, falsa era l'afirmació segons la qual Dionís Montcada “en presència de aquella certa persona dix que [Vives] tenia nòmines ebrahyques y scola de juheus” (p. 24).

Seguint amb aquest escrit de la defensa del procurador, Dionís Montcada feia poc, entorn deu o onze mesos, que havia començat les converses amb Baltasar Valeriola i Miquel Vives. Anteriorment, i també de llavors ençà, Montcada havia estat un bon cristià, per bé que, per influència de Vives i Valeriola, hagués tingut “alguns pensaments.” Arribats en aquest punt, l'advocat iniciava la descripció d'una abundant nòmina d'actes de devoció i caritat que feia Dionís, actes piadosos que el descrivien com un fervorós creient cristià: cada any, Montcada es confessava i combregava devotament, “feya karitats e almoynes als bacins de la Verge Maria de Gràcia,” anava a missa, a vespres i a la resta d'oficis, i escoltava amb devoció els sermons que

s'hi feien; visitava esglésies i adorava el Corpus. A tot això, l'advocat afegia que

lo dit Dionís Montcada, essent cambiador de certa quantitat de certa persona, dix e fonch hoÿt dir a hun reverent religiós que cobràs la quantitat de la dita certa persona e que la convertís en ornaments de la sglésia o en alguna joya per a la Verge Maria (p. 26).

Igualment, per la devoció que sentia, i per guanyar-se indulgències, havia visitat moltes vegades la Verge Maria de Gràcia, la de la Neu i la del Roser. Per tant, a parer del defensor, Dionís mai no havia dejunat, ni per inducció d'altri havia fet cap acte judaïtzant. Montcada, doncs, tan sols era culpable d'allò que havia confessat, això és, d'haver cregut per moments, motivat per les xarrades mantingudes amb Vives, que la llei de Moisès era verdadera. Per a l'advocat, Dionís havia d'ésser absolt amb penitències. Ara bé, per poder provar millor la innocència de l'acusat, l'advocat demanava que declarassen tots aquells testimonis que podien corroborar la bona conducta i vida cristiana de l'acusat.

Amb aquesta voluntat, l'expedient extracta, brevíssimament, les declaracions dels diferents testimonis que aportava la defensa. Tots donaren fe que, certament, Dionís havia romàs a Mallorca tot aquell temps esmentat, lapse temporal que coincidia amb el dejuni que, segons el delator, hauria fet a València. Amb els extractes de les confessions de la resta de testimonis de la defensa, sovint repetitius, l'advocat pretenia posar de manifest la religiositat cristiana de Dionís Montcada, així com la seua profunda devoció. S'hi relata l'assídua presència de l'acusat als oficis religiosos a nombroses esglésies, com ara la de Sant Esteve, la de Santa Caterina, o la de la Verge del Carme; també s'hi manifestaven les piadoses obres de caritat que Montcada tenia amb els pobres. Igualment s'hi recull, per exemple, la compra d'unes canelles amb què Montcada va obsequiar l'església de la Verge del Carme (pp. 30-49).

La documentació conservada recull extractes de molts testimonis que ens remeten a les seues confessions "in processu Ludovico Vives continetur" (p. 29). En aquest sentit, el Tribunal de la Inquisició de València revisà el procés contra Lluís Vives, mercader, el pare de l'humanista Lluís Vives i oncle del rabí Miquel Vives, i entre el 29 i el 30 d'octubre recollí i incorporà al procés que ara ens ocupa tots aquells testimonis en les declaracions dels quals apareixia el nom de Dionís Montcada. Al referit procés del mercader Lluís Vives ens remeten els

extractes dels testimonis de Gràcia, filla de Francesc Mas, corredor que vivia al carrer de l'Hostal de la Nau; Bernat de Sevilla, resident al carrer de la Mar; Joan Cotilles, veler, de Russafa i Alfons de Blanes, torcedor de seda, amb casa al carrer del Forn dels Argenters.

Altres testimonis extractats del procés de Vives foren Francina Melosa, filla de Joan Melós, “és dona enamorada,” Galcerà Ginestar, teixidor de vels; Lluís Torregrossa, mercader, que vivia a casa de sa germana, muller de Lluís de Conca; Elionor, muller de Gabriel de la Rosa, a la plaça dels Hams; Aldonça, muller de Francí Alemany; Maria, que residia prop d'en Pere Figuerola, i Francesc Castellar, torcedor de seda, fill de Joan Castellar; (pp. 51-54).

Mentrestant, Dionís Montcada continuava defensant-se de les acusacions que contra ell s'havien produït, la majoria sorgides, segurament, al si del procés contra Miquel Vives. En aquest sentit, com que Dionís va incriminar Miquel, tot descrivint-lo com a creient en la llei de Moisés i —fet gravíssim— fer servir la seua saviesa per a instruir conversos en el judaisme, Vives i els testimonis de la seua defensa també intentaren acusar Montcada per tal de desacreditar-lo. I un d'aquests testimonis de la defensa de Vives fou la mare d'aquest darrer, Castellana Vives. Amb els següents testimonis que aportà, Dionís tenia la intenció d'invalidar la declaració de Castellana. I a tal efecte argumentava l'odi profund que aquella sentia envers Dionís.

En aquest mateix sentit, el 5 de novembre de 1500, declarà Maria Beltran, resident al carrer del Bany de la Moreria. Aquesta coneixia Dionís Montcada “de l'any de les grans morts que foren en la present ciutat.” Tenia relació amb Dionís perquè la testimoni va passar nou anys a casa d'una tia de Dionís, “que-s diu la de Francisco la Torre, mercader” (p. 55). Durant aquella epidèmia de pesta, la tia de Dionís llogà una casa en un lloc d'esguard per anar-hi a viure un temps fugint de la mortaldat que afectava València. Després sabrem que el lloc elegit per aïllar-se de la pesta fou Quart, on el pare de Dionís tenia una casa.¹⁰ Això mateix feu Castellana Vives, que llogà una casa al costat de la senyora de Francesc la Torre. La serventa de l'oncle de Dionís oí discutir Castellana Vives amb Dionís Montcada i amb la mare d'aquest. La discussió es desencadenà perquè Castellana retreia als Montcada que no l'haguessen volgut dur a cavall d'un ase des de València fins

¹⁰ Maria Beltran no esmenta el lloc on aquelles dues famílies decidiren aïllar-se de la pesta. Margalida Vela, que havia servit el pare de Dionís, especificava el nom de Quart, tal com veurem més endavant. Per a Gràcia, serventa de Lluís Vives, Castellana va estar aquella pesta “fugida a Manises” (García 1987, p. 105). Potser, durant l'episodi pestífer, Castellana passà d'un lloc d'esguard a l'altre.

al lloc d'esguard, i va haver de fer el trajecte a peu. Per aquest motiu, segons la testimoni, Castellana començà a odiar profundament Dionís (p. 56).

El 5 de novembre de 1500, el seder Joan Sanches aportava més mostres de l'odi que es professaven Montcada i els Vives. Afirmà que, ara feia tres o quatre anys, estant a la Llotja Vella, sentí un gran aldarull a les taules de canvi. En arribar-hi, va veure Dionís, que estava pensarós i ja tancava el calaix de la taula. Llavors, Sanches li preguntà què havia passat. Montcada li contà que "Michalot Vives lo havia vengut a afrontar ab hun home armat sobre huns dinés que lo dit Vives havia promés a una dona." En aquell mateix lloc, Lluís Vives Major, l'oncle de Miquel, demanava a Montcada: "Per amor de mi, Deonís Muncada, no us prengau ab hun horat, que si tinguera bon seny no haguera fet lo que ha fet" (p. 57).

Margalida, muller d'en Pere Nadal, afirmava que coneixia de vista Dionís i els seus pares. Explicà que, feia poc, mentre estava a sa casa, al carrer del Forn de l'Argenter, sentí un gran enrenou i molts plors provinents de casa d'en Miquel Vives. Margalida s'hi interessà i va veure Miquel plorant. Castellana li explicà que el seu fill havia discutit amb Dionís Montcada. Margalida la tranquil·litza i li digué que parlaria amb en Miquel de Corella, germà del comte de Cocentaina, perquè posàs pau entre ells. Miquel de Corella feu cas de les pregàries de Margalida i posà pau entre ambdós. Això mateix afirmaria el germà del comte de Cocentaina mateix més endavant.

El 9 de juny, els inquisidors Rodrigo Sanz de Mercado i Joan de Lloaysa demanaren la presència de Dionís, que fou traslladat a la sala de l'audiència des de la seua presó. L'amonestaren, de nou, perquè digués la veritat, però Montcada es mantingué ferm en la seua versió dels fets. Per aquest motiu, el fiscal demanà sentència de turment i poder així esclarir la veritat de tot aquell assumpte. Els inquisidors hi accediren i ordenaren traslladar Dionís "ad palatium tormentorum."

E après, posat lo dit Deonís Muncada en lo palau dels turments, lo dit senyor inquisidor Loaysa lo tornà a amonestar que digués la veritat, axí de si com de altres (p. 59).

Dionís mantenia que ja havia dit tota la veritat. Llavors començà una dura sessió de turment amb el propòsit de doblegar la voluntat de Dionís i fer que confessàs. El mètode elegit pels inquisidors en aquella sessió fou el turment de la corriola, o garrutxa, que consistia a lligar les

mans de l'acusat per darrere de l'esquena i, amb una corda connectada a una corriola, alçar-lo del terra, de manera que el pes del turmentat en suspensió provocàs dolor:

E vist açò, lo dit senyor inquisidor lo manà despullar e posar en lo turment de la corriola. E axí fonch despullat en camisa e ligat en lo dit turment, amonestant-lo que tots temps diga la veritat; lo qual deya que no mane Déu que diga falsia, que bé poden conéixer que confessant lo que ha confessat de si mateix, que no encobria a persona ninguna. E axí, lo senyor inquisidor manà a Gòmitz, tormentador, que lo muntàs. E muntant-lo, deya: "Per hun traïdor que m'à acusat falsament volen que muyra yo ací. Verge Maria! Que ja la he dita; y si'm mataba'm, may diré res per ço que no sé de persona en lo món cosa ninguna." E lo senyor inquisidor li enterrogava si sabia de persona ninguna. Y él deya que lo maten, que no sab res. E lo senyor Inquisidor li deya que digués què sabia de Alfonso Sanchez; e ja no tocava en terra. Y él deya que no sab cosa ninguna, que may parlà ab ell de certes coses, e que lo farà troços. Que no sab cosa de persona en lo món. Que lo maten. E lo senyor inquisidor lo tornà a amonestar que digués lo que sabia de Alfonso Sanchez. E contínuament deya que no sab res. E no tocava de hun palm en terra. E deya crydant: "Que-m muyr!", y que, per Déu, si sabés cosa ninguna, él la diria. E ja havia grant estona que estava en lo torment e tots temps negava. E lo senyor inquisidor lo feu baixar perquè diga la veritat. E tots temps negava. E en après lo manà tornar a muntar, que no tocava en sòl. E amonestant-lo, tots temps negava, e deya: "Que plaga Déu, si sé res, que Déu m'ò demane." E lo senyor inquisidor lo feu més muntar, y estava bé alt; e tots temps negava dient "matau-me, que no sé pus; no tinch de llevar fals testimoni a nengú," dient "Ay! Que-m muyr. Ay! Verge Maria Beneyta." E vist que lo dit Deonís Muncada havia més de miga hora que estava en lo torment y estigué molt sens tocar en terra, lo senyor inquisidor lo manà devallar del torment. E axí fonch devallat del torment. E devallat, lo tornà a amonestar. E tots temps negava dient "senyor inquisidor, yo, plaga Déu, que si yo sé res, que yo muyra malament; que si mon pare, qu'és abjurat, sabés que hagués fet res, yo u diria" (pp. 60-61).

L'expressivitat que reflecteixen els crits i les pregàries de l'acusat, que l'escrivà anotà detalladament, són una mostra del sofriment a què va haver d'enfrontar-se Dionís el 9 de juny de 1500. Una altra mostra d'aquell patiment extrem la tenim en les successives visites que els inquisidors feren a la cel·la de Dionís, on aquest intentava recuperar-se dels efectes del turment. De fet, aquell mateix 9 de juny, els inquisidors visitaren Montcada a la presó, "estant lo dit Deonís Muncada en la cama

en la cárcel, malalt dels torments,” i Dionís implorà misericòrdia, per la mort de Déu, i que “estava prest [a] rebre qualsevulla penitència” (p. 61). Aquella escena es va repetir els dies 11 i 15 de juny, amb Dionís encara convalescent dels dolors del turment. I el dia 16 el visitaren el notari i Gomis, el mateix botxí que l’havia torturat, i a ells els repetí, poc dalt o baix, el mateix: que hi tinguessen misericòrdia i que estava preparat a rebre penitència.

Recuperat del turment, l’advocat defensor demanà la vènia del tribunal. Cavila seguia insistint a invalidar les tres acusacions que requeien sobre Dionís. Després d’analitzar les acusacions, l’advocat palesava que en aquell procés “se mostra manifestament lo dit Dionís Moncada no ésser culpable” (p. 63). L’escrit, bàsicament, resumeix el que ja s’havia dit: per a l’advocat, quedava més que demostrat que la primera acusació era falsa, atès que Dionís no havia pogut dejunar el Yom Kippur a València de Mallorca estant. Pel que fa a la segona i tercera acusació, segons les quals “Dionís Moncada seria stat induhit a la ley dels juheus per altres persones, e que en presència del dit Moncada certa persona certa persona dix que tenia nòmines ebraiques y scola de juheus,” per a l’advocat “no són provades ne procehexen” (p. 74).

Amb tot, en aquestes aportacions de la defensa, s’hi afegeixen alguns articles que no contien els documents anteriors i que ens ajuden a perfilar una mica millor la biografia de Montcada. D’aquesta manera, sabem que Lluís Gosálbo i la seua muller, Aldonça, criaren “de llet” Dionís, que en aquell any de 1500 tenia poc dalt o baix vint-i-set anys. D’això n’estaven completament segurs “perquè·l prengueren per a criar chiquet novament nat.” Argumentaven l’edat de l’acusat, a més, fent memòria que “en lo temps que·s cremaren les cases del cantó del carrer dels Conills, les quals se cremaren en lo principi de l’any LXXIII, ja lo dit Dionís Moncada havia sis o set mesos” (p. 63). Segons aquest escrit, l’acusat va nèixer l’any 1473. Com s’ha dit, quan Montcada tenia dotze anys, va partir de la ciutat de València a bord del balener de Safortesa rumb a Mallorca, on residí durant tres anys amb el seu oncle, Dionís Rosell.

Un dels recursos més habituals al llarg dels escrits que aportaven els defensors dels acusats era menystenir la qualitat dels testimonis produïts pel fiscal. En aquest cas, l’advocat argumentava que el testimoni que aportava el fiscal era dement, de personalitat variable, de poc crèdit i d’opinió lleugera, que acostumava a fer falsos testimonis “e haver fet e dit moltes e diverses oradures” (p. 74).

El 5 de novembre de 1500, Miguel de Corella, germà del senyor de Cocentaina, confirmava l'escena narrada per Margalida, la veïna de Miquel Vives, a precés de la qual el noble va posar pau entre Miquel Vives, d'una banda, i, de l'altra, Dionís de Montcada i —afegia— Llop Suares. La disputa sembla que es va produir a propòsit de dos reals castellans que Miquel Vives havia promés “a les Boýles, e après no les hi havia volgut donar” (p. 69).

Encara aquell dia, mestre Francí, pintor, resident al carrer de Sant Vicent, relatà la seua versió de l'episodi de la baralla entre Vives, acompanyat d'un home armat, i Montcada, que tingué lloc a la taula de canvi de l'acusat, a la Llotja Vella. Segons Francí, feia més o menys tres anys que observà, en les taules de canvi, que aquells dos s'insultaven. Després de creuar insults, Dionís va tirar a Vives un objecte contundent, el testimoni no recordava bé si es tractava d'un tinter o d'un punyal. Llavors, l'acompanyant de Vives tragué l'espasa, però els que allà estaven presents, finalment, els separaren (p. 70). El mestre pintor també donà la seua versió quant a l'episodi de la pesta:

e dix que en les derrerres morts, trobant ell, testimoni, en manies, a ont estarien segurs per les morts, na Vives, mare del dit Miquel Vives, e lo pare e mare del dit Deonís Moncada e sos fills, oý dir el, testimoni, al dit Deonís Moncada, parlant de la dita na Vives, que què li havia de fer na Vives, que se n'anàs, que axí li havia vengut bé (p. 70).

D'aquell episodi, també en parlà Margalida, muller de Jaume Vela, velluter, que vivia prop l'Estudi General. Margalida explicà que durant aquella epidèmia de pesta, que situava feia prop d'onze anys, ella es trobava a Quart, a casa del pare de Dionís. I recordava que Castellana Vives i Dionís Montcada s'havien barallat perquè l'acusat no la volgué portar des de València. Per aquest motiu, cresqué l'enemistat entre ambdós, fins al punt que la família dels Montcada no volia veure Castellana ni, tampoc, son fill, “que quant los veyan parexia que vessen diables” (p. 71).

Però totes les estratègies judicials seguides per la defensa de Dionís Montcada per tal de deslliurar-lo foren en va. La sentència, promulgada pels inquisidors Rodrigo Sanz de Mercado i Joan de Lloaysa, el declarava, sense cap lloc a dubtes, culpable perquè:

practicava y comunicava ab ciertas personas converses y heretges cosas de la ley dels jueus, y les demanava los dubtes que tenía en la ley judayca; y creya y aprobava lo que aquellas personas heretges li deyen

en favor de la ley de Moysén, ço és, que tots los que volian servir Déu eran obligats a guardar la ley dels jueus. Y ab aquesta crehència matexa creya també e deya que ningun convers no-s podia salvar si no matava hun cristià de natura; y que per ço Moysés matà a l'egipciaco. Y assí mateix, que lo dit Deonís Muncada creya que lo mesies no era vengut (p. 75).

A més l'acusaven que havia induït i facilitat que altres persones acudiren a oir les lliçons bíbliques de Miquel Vives "per a que li-s sermonés de la ley dels jueus," fet que Vives mateix confirmà a les seues declaracions. Miquel Vives també corroborà que Dionís Montcada sentia un gran plaer mentre escoltava les seues lliçons (p. 75). Finalment, el Tribunal declarà Dionís Montcada ésser heretge judaïtzant, fecte i simulat i haver perjurat moltes vegades davant dels inquisidors després d'haver confessat els seus errors: "lo qual dit Moncada no ha mostrat signes de contrició com devia segons la calidat y quantidad de sos defalliments, ni de sa conversió speranza alguna bona se espera," i per això no devia ser admés a reconciliació. Els inquisidors ordenaren la confiscació dels seus béns, que foren incorporats a la cambra i fisc del rei. Condemnaren Dionís a la pena de relaxació a la justícia i braç seglar. A més, com era habitual, la Inquisició estigmatitzà també els descendents de l'acusat:

e perquè les penes dels dits crims no sols se stenen als apòstatas y heretges, mes encara a la progènie e posteridad de aquells; per tant, per aquesta nostra deffinitiva sentència, condepnam, privam e per privats denunciám als fills del dit Dionís Moncada, fins al segon grau inclusivament, de tots officis e beneficis eclesiàstics e seglars, e donam aquells per a tots temps per inhàbils per a inpetrar e posseyr altres de nou. E les manam que no puixcan portar demunt si robes o habillaments que sien insignes de alguna dignitat o milícia, eclesiàstica o seglar. E perquè la sancta mare Sglésia no té altre que contra lo dit Deonís Muncada puixca ne dega fer, sinó sols remetre e desanparar aquell al braç e jutge seglar perquè li donen, segons sos demèrits, ab pietat e clemència, deguda punició [...] És a saber, als magnífichs comissari o comissaris de la sereníssima senyora lloctinent general del present regne de València (pp. 76-77).

La sentència s'acomplí i Dionís Montcada fou relaxat a la justícia seglar i executat, junt amb catorze heretges més. Entre la resta de víctimes, destaquen Miquel Vives i sa mare, Castellana. Tots tres esdevingueren protagonistes en aquest procés, en què s'ensuma una

barreja de sentiments enfrontats: d'una banda, la fascinació que sentia Montcada amb els ensenyaments de Vives, malgrat les bregues que havien protagonitzat temps enrere; de l'altra, la profunda rancúnia que, suposadament, sentia Castellana envers Dionís. Tots tres —també la resta dels executats aquell dia— moriren quan el botxí els partí el coll amb el garrot; havent mort tots ells, les seues despulles mortals foren reduïdes a cendra per les fogueres de la Inquisició.¹¹

Referències bibliogràfiques

- Angelino Pardo, M. A. (2019-2020). "Leonor Francesc, una conversa procesada por el tribunal inquisitorial de Valencia entre finales del siglo xv y el primer tercio del siglo XVI." *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 21, pp. 145-175.
- Barrio, J. A. (2006-2008). "Los judeoconversos en la frontera sur del reino de Valencia (ss. XIV-XV)." *Revista de Historia Medieval*, 15, pp. 119-137.
- Bofarull, M. (1865). *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*, 2 vols. Barcelona: Impremta de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.
- Bordes, J. (2012). "Els primers edictes de gràcia de la Inquisició valenciana (1482-1489)." A dins a dins *Jueus, conversos, Inquisició. Una convicència frustrada*, pp. 645-662, Catarroja: Afers.
- Catalá Sanz, J. A. & Pérez García (2000). "La pena capital en la Valencia del Quinientos." A dins *Conflictos y represiones en el Antiguo Régimen*, València: Universitat de València, pp. 21-112.
- Cruselles, J. M., Cruselles, E. & Bordes, J. (2015). *Conversos de la ciudad de Valencia. El censo inquisitorial de 1506*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- Escartí, V. J. & Ribera, J. (2019). *El Llibre de memòries de la ciutat de València (1308-1644)*, València: Ajuntament de València.
- Garcia, A. (1987). *Els Vives: una família de jueus valencians*, València: Tres i Quatre.
- García Cárcel, R. (1976). *Orígenes de la Inquisición española. El Tribunal de Valencia, 1478-1530*, Barcelona: Ediciones Península - Edicions 62.

¹¹ La data de l'execució i la circumstància d'haver sigut morts amb garrot prèviament a la combustió a la foguera, a Catalá Sanz & Pérez García (2000, pp. 36-37).

Kamen, H. (2004). *La Inquisición española*. Barcelona: Crítica.

Ventura, J. (1978). *Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País
Valencia, València: Tres i Quatre.*

